همکاران

مجله دانشگاه علوم پزشکی جیرفت

Journal of Jiroft University of Medical Sciences

سال ۲ (۱)، شهریور ۱۳۹۵، صفحه ۴۲-۳۲

مقاله مروری

مروری بر نقش و اهمیت کژدم‌ها در باورهای گذشته ایرانیان

روح اله دهقانی[۱] ، افسانه هاشمی[۲]، صمد حسینی[۳]، اشرف مظاهری تهرانی[۱] ،فایزه قدمی[۱] ، اسماعیل چرخلو*[۴]

[۱] استاد، مرکز عوامل اجتماعی موثر بر سلامت و گروه مهندسی بهداشت محیط، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی کاشان، کاشان، ایران

[۲]سازمان دامپزشکی خراسان رضوی ، مشهد، مشهد، ایران

[۳]سازمان تعاون روستائی خراسان رضوی ، مشهد، مشهد، ایران

[۴]مربی، گروه مهندسی بهداشت محیط، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی جیرفت، جیرفت، ایران

چکیده

مقدمه: کژدم‌ها جانورانی هستند که از دوران گذشته به دلیل داشتن نیش زهری مورد توجه انسان بوده‌اند و نگاه متفاوت به این بندپایان سبب ایجاد باورهای درست یا نادرست در مورد آن‌ها شده است. بررسی این باورها در نحوه نگرش، تصورات و دیدگاه‌های دینی ایرانیان در گذشته‌های دور هدف این مطالعه است.

روش کار: این مطالعه به روش مروری انجام گرفت و با توجه به واژه‌های کلیدی کژدم، درمان گزش آن‌ها و نقش آن‌ها در باورها و نقش‌مایه انسان و کژدم، از میان ۷۰ عنوان، ۴۲ عنوان موجود در پایگاه‌های اطلاعاتی مانند: SID, PubMed, Ovid, Medline Web of Science و هم‌چنین کتاب‌های چاپ شده در این زمینه انتخاب و به تجزیه و تحلیل آن‌ها پرداخته شد.

یافته‌ها: کژدم‌ها به دلیل داشتن نیش زهری و دردناک و گاهی مرگ‌آور توجه بیشتری را در بین جانوران در تاریخ پزشکی و فرهنگ ایرانیان به خود جلب کرده‌اند، در بعضی از منابع به عنوان نماد قدرت و توانمندی و نگاهبانی از مردم مورد توجه بوده‌اند بطوریکه در آثار تاریخی به جا مانده از پیشینیان در سرتاسر جغرافیای فرهنگی و تاریخی ایران به فراوانی یافت می‌شوند.

نتیجه‌گیری: می‌توان گفت که نقش کژدم به دلیل نیش دردناک و گاها کشنده در باورها، واقعیت‌ها، تحلیل آداب و رسوم و ایجاد آن نقش مهمی داشته است، این نقش در مواردی واقع‌گرایانه بوده است و در مواردی با اوهام ترکیب شده و نادرست است.

کلید واژه‌ها : کژدم، اهمیت پزشکی، باورها، ایران باستان

اطلاعات مقاله

دریافت : ۱۳۹۴/۰۲/۰۵

پذیرش : ۱۳۹۴/۰۴/۲۲

***مولف مسئول**

اسماعیل چرخلو

ایران، کرمان، جیرفت، دانشگاه علوم پزشکی جیرفت، دانشکده بهداشت، گروه بهداشت محیط.

تلفن: ۰۹۱۲۶۸۴۲۹۶۵

پست الکترونیک:

echarkhloo@jmu.ac.ir

[Downloaded from journal.jmu.ac.ir on 2026-11-13]

Journal of Jiroft University of Medical Sciences

Vol. 2, No. 1, Sep 2016, P.32-42

Role and significance of scorpions on Iranian ancient beliefs

Review Article

Rouhullah Dehghani [1], Afsaneh Hashemi [2], Samad Hosseini[3], Ashraf Mazaheri Tehrani[1], Faezeh Ghadami[1] , Esmail Charkhloo[4*]

[1]Professor, Social Determinants of Health (SDH) Research Center and Department of Environment Health, Kashan University of Medical Sciences, Kashan, Iran

[2] Veterinarian medicine ,Head Office of Veterinary Khorasan Razavi province, Mashhad, Iran

[3] Rural Corporative Organization Of Khorasan Razavi province, Mashhad, Iran

[4*]Lecturer, Department of Environment Health, Jiroft University of Medical Sciences, Jiroft, Iran

Abstract

Introduction: Scorpions are creatures under attention from the past due to their poisonous sting and various imaginations established true or false beliefs about these arthropods so this study has been carried out to clarify these theories, imaginations and Iranian religious views.

Methods: This review was prepared based on keywords like scorpion, cure of their bites, their role on beliefs and reciprocal action of human- scorpion. Through 70 titles, it has been analyzed 42 of them which were present in databases like SID, Ovid Medline, Pub Med, Web of Science and published books in this field.

Results: In history of medicine and human culture scorpions are in center of attention more than any creature due to having painful and occasionally fatal poisonous sting. Sometimes they were under attention because they were known as symbol of strength and protection so that we find them ordinary in monuments remained from ancient geography of Iran.

Conclusion: It is found that scorpions play an important role in beliefs, reality and traditions of Iran for their painful and sometimes fatal sting. As a result this role sometimes is based on reality and sometimes has combined with delusions and is not true.

Keywords: Scorpion, Medical importance, Beliefs, ancient Iran

Article Info

Received: Apr. 25, 2015

Accepted: Jun.13, 2015

***Corresponding Author:**
Esmail Charkhloo
Department of Environment Health, Jiroft University of Medical Sciences, Jiroft, Iran

Tel: 09126842965

Email:
echarkhloo@jmu.ac.ir

Vancouver referencing:

Dehghani R, Hashemi A, Hosseini S, Mazaheri Tehrani A, Ghadami F, Charkhloo E**.** Role and significance of scorpions on Iranian ancient beliefs. *Journal of Jiroft University of Medical Sciences* 2016; 2(1): 32-42.

[Downloaded from journal.jmu.ac.ir on 2026-11-13]

مقدمه

کژدم‌ها جانورانی هستند که از زمان‌های قدیم پا به عرصه وجود نهاده و به‌مرور ایام تمایز و تکامل یافته‌اند. این جانوران قدیمی ساکن در کره زمین کمتر قادر به مهاجرت و تغییر مکان بوده و در طی تغییرات کره زمین کمتر پخش و پراکندگی و تحول یافته‌اند. این موجودات نسبت به نزدیکان خود یعنی حشرات و عنکبوتیان تنوع کمتری نشان می‌دهند و با وجود قدمت طولانی، تغییرات خارجی کمتر در مرفولوژی آن‌ها به چشم می‌خورد (۱, ۲). کژدم‌ها بیشتر در نواحی خشک و گرمسیری دنیا و در عرض‌های جغرافیایی پائین‌تر از منطقه معتدل زندگی می‌کنند. آن‌ها در تمام قسمت‌های گرم دنیا از جمله بیابان‌ها زندگی می‌کنند. کژدم‌ها در ارتباط با انسان، قبل از هر چیز، به دلیل داشتن نیش دردناک و زهری و در مواردی مرگ‌آور و به خاطر مرفولوژی ویژه از زمان‌های دور مورد شناسایی واقع شده‌اند (۳, ۴). با توجه به فراوانی این بندپایان در مناطق گرم و خشک، مردمان این نوع اقلیم در عرض‌های پائین تر از ۴۰ درجه عرض شمالی بیشتر از بقیه افراد به نقش این جانوران در زندگی خود توجه نموده‌اند و این جانور را به درون آداب و سنن و افکار خود وارد کرده‌اند. تاکنون حدود ۲۰۰۰ گونه از این جانوران در نقاط مختلف دنیا مورد تشخیص قرار گرفته است (۵). این گستردگی و فراوانی موجب برخورد آنان با انسان شده است، این برخورد در بیشتر موارد دوستانه نبوده و سبب ایجاد افسانه‌ها و باورهایی شده است.

اسطوره‌ها، افسانه‌ها، فرهنگ‌های قومی و ملی، عشق ورزیدن و پرستش، به‌صورت انحراف آمیزی در مورد کژدم‌ها بیان شده است. به همین سبب این بندپایان در نحوه نگرش، تصورات، دیدگاه‌های دینی جوامع مختلف انسانی در شرق و غرب، نقش مهمی ایفا نموده‌اند (۶). این عقاید و تصورات در جوامع قدیمی انسان بسیار رواج داشته و هم اکنون نیز گروهای سنتی در بعضی از نقاط دنیا به این تصورات ایمان دارند. زهر کژدم‌ها موجب ترس و وحشت و همچنین شیفتگی به آن‌ها شده است و چنین جنبه‌ای از زندگی این جانوران کوچک و با توانائی زیاد زهرشان هم سبب تنفر و هم فریبندگی آن‌ها گردیده است. این جانوران در تمدن‌های گذشته از جمله ایرانیان به‌صورت نمادهای گوناگون در زندگی آنان نقش داشته است (۷). ایران در زمره کشورهایی است که گونه‌های زیادی از کژدم‌ها به‌ویژه انواع خطرناکی از آن گزارش شده است. گزارش‌های کژدم زدگی از دوران ایران باستان در متون دینی و تاریخی مشاهده می‌شود و نشان از قدمت این مسئله در ایران است. طبعاً با وجود این جانوران در سرتاسر جغرافیای ایران با اقلیم مناسب برای زیستن آن‌ها مشکل کژدم زدگی در این کشور همیشگی بوده است(۸-۱۱) بنابر گزارش‌ها، هر ساله به‌طور میانگین ۴۲۵۰۰ مورد کژدم گزیدگی و موارد متعددی مرگ ناشی از آن در کشور اتفاق افتاده است. این آمار ناقص بوده و موارد گزش فراتر از آمار فوق تخمین زده می‌شود (۱۲-۱۴). کژدم زدگی در سرتاسر ایران رخ می‌دهد و میزان آن در مناطق گرمسیری کشور بیشتر است و اکثر موارد در استان‌های جنوبی و جنوب غربی به‌ویژه در استان خوزستان رخ می‌دهد، شدت گزش به گونه، اندازه، سن آن و همچنین به سن و وزن قربانی بستگی دارد(۱۵-۲۱). با توجه به برخورد مداوم و مشاهده پدیده ها انسان ها به عنوان نماد از آنها استفاده می کنند در نماد گزینی بنا به پیوند گسترده انسان با حیوانات و گیاهان برای هر کدام نقش ویژه‌ای قائل شده است، نوع این رابطه همواره در پیرو شیوه زندگی و بینش هر قوم و قبیله‌ای تعیین شده است و انسان‌ها در هر شرایطی نمادهای فراخور شیوه زندگی خود را برای انتقال پیام‌های درونی خود برگزیده‌اند. انسان هنگامی‌که از خود و پیرامونش فراتر رفت، برای نیروهای

[Downloaded from journal.jmu.ac.ir on 2026-11-13]

طبیعی نیز نمادهایی قائل شد، نمونه‌های این نمادها از دوران پیش از تاریخ بر روی دیوار غارها تا بکار گیری آن به مانند نماد آئینی، مذهبی یا هنری روی سفالینه‌ها دیده می‌شود، این نقوش از انسان عصر شکار پدید آمد. در میان ایرانیان نیز مانند بقیه ابنای بشر نقش‌مایه جانوران، جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ و هنر ایران داشته است. در این میان نقش‌مایه کژدم به لحاظ تماس فراوان این جانور با انسان در فلات قاره ایران و آثار قابل توجه آن در سلامتی و بهداشت بیشتر مورد توجه قرار گرفته است (۶, ۲۲, ۲۳). کژدم‌ها و بررسی جایگاه آن در آثار تمدن‌های پیش از تاریخ و یافتن تفاوت‌ها و شباهت‌های میان این نقش‌مایه‌ها، عواملی است که در ایجاد این نقوش سهم داشته است. نقش‌مایه این جانور از باورها و شرایط محیطی مناطق خلق این آثار، ناشی شده است و تأثیر تمدن‌های مختلف ایران را نشان می‌دهد(۲۴-۲۶).

این مطالعه به بررسی دانش و آگاهی مردم ایران در دوران گذشته به نقش این جانور، ویژگی‌های رفتاری و درمان گزش آن و خرافه‌های پیرامون آن می‌پردازد. همچنین در این مطالعه، نقش‌مایه کژدم‌ها در اندیشه‌های ایرانیان، مورد بررسی قرار گرفته است.

روش کار

تحقیق به روش مروری از نوع تشریحی انجام گرفت و با توجه به واژه‌های کلیدی کژدم، درمان کژدم زدگی، نقش‌مایه انسان و کژدم، در پایگاه‌های اطلاعاتی مانند: SID, PubMed, Ovid, Medline, Web of Science و همچنین جستجو در کتاب‌های چاپ شده در این زمینه انجام شد. سپس مقالات و منابعی که شرح تفضیلی و فنی درباره موضوع کژدم زدگی و درمان آن، نقش‌مایه کژدم، پیش‌گیری و کنترل گونه‌های خطرناک کژدم‌ها داشتند، مورد مطالعه قرار گرفتند و مابقی مقالات به دلایل عدم ارتباط مستقیم به موضوع و همچنین بررسی دیگر جنبه‌های کژدم‌ها مانند بررسی بیوشیمیایی زهر و سایر زمینه‌ها به‌جز موضوع مرتبط از مطالعه حذف گردیدند. مقالات و کتب مرجع در دسترس در این زمینه که در مجلات علمی داخل کشور در طی ۵۰ سال گذشته چاپ و منتشر شده بود، استفاده گردید و در نهایت، ضمن بررسی منابع و بیان جنبه‌های گوناگون این بررسی‌ها، نقطه نظرات نویسنده در اهمیت این جانوران در اندیشه‌ها و تفکرات انسان ایرانی در دوران گذشته، در خصوص زندگی کژدم‌ها در تاریخ ارائه گردید. از تعداد حدود ۷۰ منبع به دست آمده، ۴۲ منبع با توجه به شرایط و نیاز، انتخاب و به نقد و تفسیر و تجزیه و تحلیل آن‌ها اقدام شد.

یافته‌ها

کژدم‌ها در حدود ۴۰۰۰ سال پیش توسط ستاره‌شناسان بابل[1] یا کلده[2] در تقویم جای گرفته بودند. نقش کژدم در صورت فلکی زودیاک که در اصطلاح نجومی صورت و برج هشتمین از صور منطقه البروج است و میان ماه‌های خورشیدی میزان و قوس و مطابق با آبان ماه شمسی و ۲۱ اکتبر تا ۲۱ نوامبر میلادی است، دیده می‌شود و مطابق افسانه یونانی در همین برج است که اوریون مورد گزش کژدم قرار گرفته و شاید به همین دلیل تصویر کژدم در صورت فلکی زودیاک نقش بسته است (۱, ۲۷).

کژدم‌ها به‌ویژه به دلیل نیش زهری، دردناک و گاهی مرگ‌آور توجه بیشتری را به خود جلب کرده‌اند، مانند سایر ملل، ایرانیان نیز این جانوران را مورد توجه قرار داده‌اند بطوریکه کژدم در تصورات ایرانیان، در زمان‌های بسیار دور نقش چشمگیر داشته است. (۷). ایرانیان باستان در روز سپندارمذگان[3] که پنجمین روز از ماه اسفند بود که آن را مژده (مزد) گیران نیز می‌گفتند. در این روز ضمن تقدیم

[1]. Babylonia
[2]. Chaldaea
[3]. Sepandarmazgan

[Downloaded from journal.jmu.ac.ir on 2026-11-13]

تحفه‌هایی به زنان مراسمی برای دفع نیش کژدم برگزار می‌کردند (۲۸, ۲۹). امر کشتن حیوانات، حشرات موذی (نابودی خرفستر)[1] در ایران باستان بسیار مرسوم بوده است تا آنجا که این عمل را جزء ثواب‌های بزرگ محسوب می‌داشتند. کشتن مار و کژدم به‌واسطه سم مهلکشان پیوسته در آئین زرتشت مجاز بوده است، حتی وقتی کسی به گناه آلوده می‌گشت کفاره گناهان او نابودی حیوانات موذی بود. از آن گذشته درباره دفع بندپایان و حشرات که از آن به کندن و خراب کردن سوراخ‌های اهریمن تعبیر گردیده (۲۵, ۲۶). همچنین آمده است اشخاصی که بیش از همه در این زمین باعث خوشحالی می‌شوند آن‌هایی می‌باشند که بیش از همه سوراخ اهریمن را خراب می‌کنند و جانوران موذی را می‌کشند، چنین استنباط می‌شود که اثر سم و زهر حیوانات و بندپایان و آثار شوم آن‌ها بر ایرانیان محرز بوده است (۲۸, ۲۹). کژدم‌ها در ایران در سرنوشت جنگ‌ها نیز تأثیر داشته‌اند. کاشان در اواخر دوره ساسانی، بسیار آباد بوده است و در بین شهرهای ایران اهمیت فراوانی داشته است، مردم این شهر در مقابل سپاهیان ابوموسی اشعری سردار عرب ایستادگی و سرسختی نشان دادند، ابوموسی اشعری که از گرفتن کاشان ناامید شد، کوزه‌هایی از کژدم‌ها را به درون شهر روانه کرد و مردم از این جانوران موذی به جان آمدند و تسلیم شدند. اعراب پس از تسلیم شدن به این شهر تاختند، مردم و جنگجویان را کشتند ، همه اموال و احشام را غارت کردند ، زنان و دختران را به اسیری گرفتند این شیوه اصلی اعراب در هجوم به ایران بود که در خوزستان هم با بی رحمی و شقاوت مورد استفاده قرار گرفته بود به طوری که دختران و زنان شوشتر از ترس تجاوز و بردگی خود را در رودخانه غرق و خودکشی می کردند(۳۰). بعضی از گردشگران غربی نیز در گذشته‌های دور در سفرنامه‌های خود در مورد کژدم‌ها مطالبی نوشته‌اند که به نظر می‌رسد تحت تأثیر فرهنگ مردم بومی قرار گرفته‌اند و ممکن است همه مطالب آن با واقعیت همخوانی نداشته باشد. در یکی از این مسافرت‌ها سر توماس هربرت[2] در سال ۱۶۲۶، کژدم‌های کاشان را توصیف نموده است و می‌نویسد: «کژدم‌ها مارهای کوچک با انگشتان بلند بوده، این جانوران فقط از طریق دم نیش می‌زنند و بعضی پرواز می‌کنند؛ و تعدادی از کژدم‌ها نیز از دیوانگان دوری می‌کنند» (۷, ۹). ترس از جانوران زهری از جمله کژدم‌ها همیشه مورد توجه بوده است، با بررسی منابع موجود می‌توان نشان داد که دانش و آگاهی در مورد این جانوران همیشه درست نبوده است و گاه با خرافه در هم آمیخته شده است با نگاه به تصاویر این جانور در تاریخ پزشکی می‌توان دریافت که برداشت پزشکان دوران گذشته، حتی شناخت مرفولوژی این جانوران ناقص بوده است، برای مثال در این منابع تعداد بندهای دم، شکم و پاها نادرست آمده است (شکل ۱)(۳۱). در بعضی از منابع آمده است که کژدم‌هایی هستند که دمشان شش مهره دارد، گزش این جانوران در اوت بسیار خطرناک می‌شود و در این زمان گزش حتماً موجب مرگ می‌شود. کژدم‌هایی هم هستند که دمشان کمتر از ۴ گره دارد (۲۲).

[1]. Kharfaster

[2]. Sir Thomas Herbert

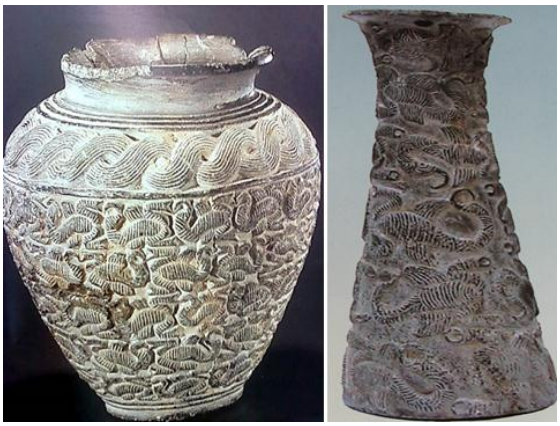
[Downloaded from journal.jmu.ac.ir on 2026-11-13]

شکل ۱: تصاویر مختلف کژدم همراه با نسخه درمان درد گوش و ضعف چشم‌ها و گال با استفاده از خاکستر، بریان و جوشانده کژدم در زفت (۳۱)

در کشورهایی که کژدم‌ها وجود دارند، تصاویر آن‌ها اغلب برای محافظت در برابر نیش آنان با افراد حمل می‌گردد. در ایران هم نقش این جانوران، روی اشیاء فلزی حکاکی شده است. این قطعات دست‌ساز بزرگ، از جنس سفال و نقره از نقاط مختلف ایران، کشف شده است (۳۲). بر طبق افسانه‌ها، در دره فرات اژدهایی وجود دارد که نیمه آن کژدم و نیمه دیگر آن انسان است که نیمه انسانی در بالا و نیمه حیوانی در پائین قرار دارد. مشابه این افسانه‌ها در دوران قبل از تاریخ نیز در بخش‌های مختلف ایران نیز این اندیشه رایج بوده است. مردم آن روزگار تصور می‌کردند که تصویر یک موجود زنده زیانکار از قدرتی جادوئی برای دفع آن موجود زنده برخوردار است و این شاید علت استفاده از نماد کژدم را توجیه نماید، به همین خاطر به دلیل وجود انواع مختلف و فراوانی از کژدم‌ها و مشکلات ناشی از گزش آن‌ها، در نقاط مختلف ایران، نقش‌مایه این جانوران در سرتاسر کشور مانند جیرفت، سفال‌های سیلک کاشان، تل تیموریان در استان فارس، ایرانشهر در استان سیستان و بلوچستان، شوش در استان خوزستان، شهداد استان کرمان مربوط به دوره‌های مختلف تاریخی کشف شده است (۳۳, ۳۴). این نقش‌مایه اهمیت فراوانی در شناخت نگاه مردمان آن دوره‌ها ایفا می‌نماید (شکل ۲ و ۳)

شکل ۲: نقش‌مایه‌های انسان و کژدم در قالب پیکره در جیرفت استان کرمان (عکس راست)، در قالب یک پلاک (عکس چپ) (۳۴)

شکل ۳: نقش‌مایه‌های کژدم- انسان در جیرفت استان کرمان (۳۳, ۳٤)

در هر فرهنگ و تمدنی با توجه به میزان آگاهی و شناخت از طبیعت مردم نسبت به جانوران مختلف، نگرش‌ها و باورهای گوناگون داشته‌اند. هر جانور ممکن است نشانه‌ای از پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی باشد برای مثال، معانی سمبلیک کژدم در هر فرهنگی می‌تواند نشانه آتش، اهانت، بدجنسی، پیوند زناشویی، تحقیر، درد و رنج، خیانت و مرگ، شکنجه، شهوت، عذاب، موذی گری، ناسازگاری، تولد تازه و علامت دژخیم و جلاد باشد (۶). نام مایایی[1] کژدم، نشان و علامت خدای مرگ است. نیش کژدم در آئین بودا عامل شکست ناپذیری آن محسوب شده و آن را تیغ برنده دانش نیز خوانده‌اند، همچنین کژدم نشانه سقوط نهائی بشر تلقی شده و در تعبیر خواب از آن به خسارات و ضایعات عمده تعبیر می‌گردد (۷, ۲۸).

در نزد عوام از دوره‌های گذشته، افسانه‌هایی وجود داشته که هم اکنون بعضاً مردم عادی به آن باور دارند. اعتقاد به افسانه‌ها هم اکنون نیز در بعضی از نقاط کشور ایران مشاهده می‌گردد، روستانشینان روستای ابوالعباس

[1] .Mayas

[Downloaded from journal.jmu.ac.ir on 2026-11-13]

شهرستان باغملک در استان خوزستان اعتقاد دارند که کژدم‌ها، بلای آسمانی بوده و به خاطر ستم مردم منطقه به فردی باایمان (پیامبر)، از طرف خداوند نازل شده‌اند. اعتقاد مردم این محل این است که در زمان‌های بسیار قدیم فردی خداپرست، مردم را به درستکاری و راست‌گویی توصیه می‌کرد، او به خاطر این راهنمایی، از طرف مردم مورد جور و ستم قرار گرفت تا اینکه این فرد از خدا خواستار مجازات مردم شد، خدا هم در یک زمان سه بلای آسمانی یعنی سنگ، کژدم و باران شدید و مخرب را بر سر آن‌ها فرو ریخت و همه آن‌ها را از بین برد، فقط یک دختر و پسر از اهالی محل، به زیر شکم گاوی پناه گرفته و جان سالم بدر بردند. مردم این منطقه اعتقاد دارند که نسل امروز در منطقه ابوالعباس فرزندان آن پسر و دختر نجات یافته، می‌باشند (۹, ۳۲). بخشی از افسانه‌های رایج در بین مردم در مورد کژدم‌ها به‌نوعی از خصوصیات زیستی و یا نحوه نفوذ این جانوران به درون منازل مردم و گزش افراد اشاره می‌کند که می‌تواند با واقعیت همخوانی داشته باشد. در افسانه‌های الجزایری آمده است که پادشاهی برای پسرش قصری ساخت و ستاره‌شناسان پیش‌بینی کرده بودند روزی پسر شاه در اثر گزش کژدم خواهد مرد، بنابراین قصر از سنگ‌هایی صاف ساخته شد که نسبت به کژدم غیرقابل نفوذ بود، اطراف کاخ نیز از سنگ مرمر صیقلی درست شده بود، روزی سبدی انگور در حالی‌که کژدمی در آن پنهان شده بود، به نزد شاهزاده آوردند و وقتی شاهزاده انگور را از درون سبد برداشت، توسط کژدم گزیده شد و مرد. این افسانه‌ها تا حدودی از نحوه گزش انسان توسط کژدم‌ها حکایت می‌نماید (۲۸). مشابه این افسانه از نظر نحوه نیش زدن و پنهان بودن کژدم در میان سبزی خوردنی در سال‌های اخیر در استان خوزستان اتفاق افتاده است. در شهر رامهرمز برای یک خانواده سبزی خوردنی برده می‌شود، خانم خانه هنگام پاک کردن سبزی‌ها دچار گزش می‌شود و متأسفانه کمک‌های پزشکی و درمانی جان وی را نجات نمی‌دهد و پس از چند روز جان خود را در اثر گزش کژدم از دست می‌دهد. این مسئله نشان می‌دهد که منشأ خیلی از افسانه‌ها ریشه در واقعیات دارد(۹, ۳۲). در مبارزه و درمان کژدم گزیدگی هم مطالب بیشتری شبیه افسانه وجود دارد. در یکی از این موارد آمده است که اگر کژدمی در محاصره آتش قرار گیرد به‌وسیله نیش خودکشی می‌کند (۲۳). با توجه به اینکه کژدم‌ها در کشور ما به خاطر گزش از گذشته‌های دور جانورانی شناخته شده بودند، لذا جلوگیری از گزش و یا درمان گزش آنان مورد توجه بوده است، بنابراین در دور کردن و نابودی آنان و درمان کژدم زدگی در منابع طب قدیم به آن پرداخته شده است که بعضاً با افسانه و خرافه نیز درهم آمیخته است. در مورد دور کردن کژدم آمده است که کسی که گرم مزاج است اگر روزه‌دار باشد و تف بر کژدم بیندازد، کژدم در دم می‌میرد (۲۲).

بحث

با توجه به اینکه کژدم و کژدم زدگی از گذشته‌های دور مشکل عمده‌ای محسوب می‌گردیده لذا در تاریخ پزشکی و فرهنگ ایران جایگاه ویژه‌ای داشته است. در مورد این جانوران نوشته‌ها و اسناد مختلفی در تاریخ وجود دارد. وجود این نوع اندیشه‌ها در مورد کژدم‌ها، در بین مردم ایران و فرهنگ سایر ملل امری عادی است، زیرا این جانوران گستردگی زیادی در ایران داشته‌اند و از این نظر موجب برخورد فراوان آنان با انسان شده است، به همین دلیل در مورد آن‌ها نوشته‌های متنوعی از نظر گزش، ریخت‌شناسی و به‌عنوان نماد در باورها وجود دارد. نقش‌مایه کژدم به دلیل نیش زهری و دردناک آن، نمادی بسیار مهم در تمدن‌های پیش از تاریخ در ایران بوده است. با مشاهده آن روی آثار تاریخی می‌توان گفت که خطرات این جانور، باورها،

[Downloaded from journal.jmu.ac.ir on 2026-11-13]

واقعیت‌ها، تحلیل آداب و رسوم در ایجاد آن نقش مهمی داشته است این نقش در مواردی واقع‌گرایانه بوده است (۶). در منابع به موادی اشاره شده است که موجب دور کردن و یا کشتن کژدم‌ها بوده است (۲۲)، به‌طور قطع بعضی از این مواد می‌تواند برای دور کردن یا کشتن کژدم‌ها مؤثر باشد. برای مثال سوزاندن یا دود کردن می‌تواند به‌عنوان دورکننده مورد استفاده قرار گیرد. اصولاً دود ناشی از سوختن مواد مختلف در همین زمان به‌عنوان دورکننده بندپایان بکار می‌رود که در بعضی از نقاط روستایی هم اکنون از این روش استفاده می‌شود (۲۳). در بعضی منابع آمده است که کژدم پرنده از کژدم عادی بزرگ‌تر است و چون می‌خواهد از منطقه‌ای به منطقه دیگر پرواز کند، از بال‌هایش کمک می‌گیرد و کژدم به سفر خود به‌سلامت ادامه می‌دهد (۲۲). در بین کژدم‌های امروزی، کژدم پرنده وجود ندارد و بر اساس منابع موجود هیچ‌یک از کژدم‌ها از ابتدای خلقت تاکنون بالدار نبوده‌اند، اما در بعضی منابع قدیمی به وجود آن‌ها اشاره شده است و امروزه نیز در گفته‌های بعضی از عوام در مناطق کژدم‌خیز مانند کاشان به نوع پرنده آن اشاره می‌شود (۷, ۲۷, ۲۸, ۳۲). در شن‌های روان در مناطق کویری ایران به‌ویژه در نزدیکی کاشان در بین ماسه‌ها معمولاً جابجایی کژدم‌های اندرکتونوس کراسیکودا[1] در هنگام وزش باد شدید مشاهده شده است. این کژدم‌ها در هنگام باد و طوفان بدون هیچ‌گونه آسیبی به دلیل داشتن اسکلت خارجی سخت و محکم به‌راحتی در بین شن‌های روان از محلی به محل دیگر منتقل می‌شوند، زیرا در هنگام باد و طوفان حجم زیادی از ماسه‌ها جابجا می‌گردد و ممکن است که این جریان باد و ماسه به‌طرف اماکن انسانی باشد. این موضوع با نظر افراد بومی در بعضی از مناطق کشور که در هنگام وزش باد کژدم‌ها فراوان‌تر می‌شوند نیز تا حدودی هم‌خوانی دارد. در حالت عادی و در طی روز، این بندپایان در زیر لایه‌ای از ماسه‌ها به عمق حدود ۱۰ سانتی‌متر یا بیشتر بسر می‌برند تا از گرمای طاقت‌فرسای کویر در امان بمانند، جابجایی کژدم‌ها با بدن پر مو به‌وسیله باد آسان‌تر صورت می‌گیرد. این جابه‌جائی به‌نوعی در نزد افراد محلی به پرواز کژدم‌ها تعبیر شده است (۲۳). در منابع دیگری در مورد بندهای دم آمده است که کژدم‌هایی هستند که دمشان شش مهره دارد بعد از پانزدهم مرداد بسیار خطرناک می‌شوند و در این زمان کسی را نیش بزنند، زنده نمی‌ماند. کژدم‌هایی هم هستند که دمشان کمتر از شش گره دارد (۲۲, ۳۲). قسمت اول در مورد دم درست بیان شده است. در ریخت‌شناسی کژدم‌ها بندهای متازوما پنج عدد است که تلسون هم در انتهای آن‌ها قرار دارد و با احتساب تلسون به‌عنوان یک بند، گزارش منابع قدیمی در مورد دم در بخش اول و هم‌چنین خطرناک بودن گزش آن‌ها در مرداد ماه درست می‌باشد؛ اما در مورد کژدم‌های با تعداد بندهای دم کمتر با واقعیت همخوانی ندارد (۷, ۲۳). در بیان رفتارهای کژدم هم مطالبی شبیه افسانه وجود دارد. در یکی از این موارد آمده است که اگر کژدمی در محاصره آتش قرار گیرد، به‌وسیله نیش، خودکشی می‌کند (۳۲). وجود این نوع اندیشه در مورد کژدم‌ها، هم در فرهنگ سایر ملل و هم در بین مردم ایران وجود دارد و آن را از خصوصیات کژدم‌ها می‌دانند. اظهاراتی چنین توسط عوام و یا حتی خواص از اینجا ناشی می‌شود که وقتی اطراف جانوری به بلندی حدود دو سانتیمتر، حلقه‌ای از آتش به بلندی بیش از چند سانتی‌متر درست می‌شود، بدن جانور از هر سو تحت تأثیر شدید آتش قرار می‌گیرد و جانور با تنها وسیله دفاعی‌اش یعنی نیش خود سعی می‌کند که آن را از خود دور کند و مرتب با نیش به آن حرارت که پوسته‌اش را می‌سوزاند حمله می‌کند و تا زمانی که زنده است مرتب به قسمت‌های مختلف بدن در

[1] . *Androctonus crassicauda*

[Downloaded from journal.jmu.ac.ir on 2026-11-13]

حال سوختنش به خاطر دفاع از خود، نیشش را فرو می‌کند. کژدم قبل از اینکه در اثر زهر نیش خود از بین رود، مواد آلی و پروتئین‌های بدنش منعقد و دناتوره[1] می‌شود و می‌میرد. خودکشی به شکلی که در انسان مشاهده می‌شود در جانورانی مانند کژدم‌ها گزارش نشده است (۳۵-۳۷). اگر به‌طور ناگهانی بخشی از بدن ما، البته در افراد بالغ، مورد گزش و خون‌خواری یک پشه قرار گیرد، بلافاصله با دست خود به دلیل احساس درد و سوزش به محل نیش می‌کوبیم که ممکن است هنوز پشه روی آن باشد و موجب مرگ پشه شود. انسان در این موارد خودزنی و خودکشی نمی‌کند بلکه از خود دفاع می کندو در اینجا با یک واکنش طبیعی و غریزی از جانب انسان روبرو هستیم. کژدم ها گرمای شدید را تهدیدی خطرناک در اطراف بدن خود به ویژه در پشت حس نموده و سعی می نمایند که آن را دور نمایند ولی چیزی به نیش برخورد نمی کند و نیش به پشت جانور تماس پیدا می کند این واکنش دفاعی کژدم درست مشابه واکنش انسان در هنگام نیش خوردن از یک پشه یا عامل تهدید است (۲۳, ۳۲). می توان نتیجه گرفت که انسان ناآگاه برای توضیح پدیده هائی که در جانوران دیگر مشاهده می شود از گرایش و اندیشه های خود استفاده نموده و بعضا به صورت نادرست بر اساس خصوصیات ونیازهای خود رفتار جانوران دیگر را شرح و تفسیر می دهد برای مثال بعضی افراد در مورد رفتار مگس های خانگی که برای پاک و تمیز کردن سر و شاخک ها از پاهای خود استفاده می کنند ، تا بتوانند از لذت دیدن و خوردن مواد غذائی مانند مدفوع انسان یا حیوان بهره کافی ببرند. این افراد فکر می کنند که مگس ها چون در کنارکثافات زندگی و از آن تغذیه می کنند ، از این موضوع ناراحت هستند و مدام به سر و چشم خود می کوبند و به اصطلاح عامیانه به سر و مغز خود می زنند تا پشیمانی خود را نشان دهند . این گزارش‌ها حاکی از آن است که کژدم زدگی در کشور ما قدمت دیرینه داشته و مورد توجه ایرانیان بوده است. بنابراین در پیرامون این جانوران و نقش آنان در نزد مردم از دوران گذشته کارکردهای دیگری هم متصور گردیده است هر کجا این جانوران از فراوانی بیشتری برخوردار بوده اند افسانه ها و داستان های بیشتری در مورد آنان شکل گرفته است این موضوع را می توان بیشتر از همه در جنوب غربی کشور و به‌ویژه در استان خوزستان مشاهده نمود زیرا گزش و مرگ‌ومیر ناشی از آن نیز در همین منطقه بیش از هر جای کشورایران مشاهده شده است (۳۸-۴۲).

نتیجه گیری

کژدم‌زدگی یکی از مشکلات بهداشتی و پزشکی با قدمت دیرینه در ایران است. نقش‌مایه کژدم به دلیل نیش زهری و دردناک آن و همچنین گستردگی و پراکندگی آن، نمادی بسیار مهم در تمدن‌های پیش از تاریخ در ایران بوده است و با مشاهده آن روی آثار تاریخی می‌توان گفت که خطرات این جانور، باورها، واقعیت‌ها، تحلیل آداب و رسوم در ایجاد آن نقش مهمی داشته است، این نقش در مواردی واقع‌گرایانه بوده است و در مواردی با اوهام ترکیب شده است که به‌صورت نقش‌های انسان –کژدم دیده شده است. این نقش‌ها در روی ظروف سنگی یا سفالی نماد جنگجویان و نگهبانان شد که تصور می‌شد قدرت جادویشان باعث دفع زیانکاران می‌شود. این موضوع نشان می‌دهد که شخصیت‌های اساطیری و باورهای مذهبی در زندگی خصوصی و اجتماعی مردم منطقه، نقش مهمی دارد و مردمان این مناطق در برخورد با مسائل فلسفی مانند پیدایش انسان، نیکی و بدی، خیر و شر، مرگ و زندگی پس از

[1]. Denaturation

[Downloaded from journal.jmu.ac.ir on 2026-11-13]

مرگ، در اندیشه‌های خود موجودات مافوق بشری را خلق می‌نمایند تا بتوانند پاسخی برای مجهولات خود پیدا کنند.

References

1. Dehghani R. Scorpions and Scorpion sting (Biology, Ecology and control of them). Esfahan: Publications of Kashan University Medical Sciences 2006;160. (In Persian, with Latin index)
2. Dehghani R, Arani MG. Scorpion sting prevention and treatment in ancient Iran. Journal of traditional and complementary medicine 2015;5(2):75-80.
3. Keegan HL. Scorpions of medical importance: University Press of Mississippi, 1980.
4. Williams SC. Scorpion bionomics. Annual Review of Entomology 1987;32(1):275-95.
5. Dupre G. Repartition Continentale Des Scorpions. Arachnides, Bulletin De Terrariophilie Et De Recherches De L'A.P.C.I. (Association Pour la Connaissance des Invertébrés) 2012; 8-32.
6. Janbazi F. Scorpion motifs in the works of earlier civilizations history of Iran. Jelve-y Honar 2012;7:15–29. (In Persian)
7. Polis GA. The biology of scorpions: Stanford University Press, 1990.
8. Dehghani R. Venomous Animals; Are They Important in Iran? International Archives of Health Sciences 2015;2(4):167-9.
9. Dehghani R, Valaie N. The review of status of scorpion sting in Iran and problems from it. Feyz 2005;9:73-92. (In Persian)
10. Kassiri H, Mohammadzadeh Mahijan N, Hasanvand Z, Shemshad M, Shemshad K. Epidemiological survey on scorpion sting envenomation in South-West, Iran. Zahedan Journal of Research in Medical Sciences 2012;14(8):80-3
11. Dehghni R, Vazirianzadeh B, Rahimi Nasrabadi M, Moravvej SA. Study of scorpionism in Kashan in central of Iran. Pakistan Journal of Medival Sciences 2010;26(4):955-8.
12. Dehghani R, Fathi B. Scorpion sting in Iran: A review. Toxicon 2012;60(5):919-33.
13. Dehghani R, Valaei N. Scorpion bite in Iran: Review of the literature. Feyz Journals of Kashan University of Medical Sciences 2012;1(3). (In Persian)
14. Dehghani R, Valaie N. Classification of scorpions and their diagnostic clue. KAUMS Feyz Journals of Kashan University of Medical Sciences 2005;8(4):73-92. (In Persian)
15. Vazirianzadeh B, Farhadpour F, Hosseinzadeh M, Zarean M, Moravvej S. An epidemiological and clinical study on scorpionism in hospitalized children in Khuzestan, Iran. Journal of arthropod-borne diseases 2012;6(1):62-9.
16. Dehghani R, Khamehchian T, Vazirianzadeh B, Vatandoost H, Moravvej S. Toxic effects of scorpion, Hemiscorpius lepturus (Hemiscorpiidae) venom on mice. The Journal of Animal & Plant Sciences 2012;22(3):593-6.
17. Pipelzadeh MH, Jalali A, Taraz M, Pourabbas R, Zaremirakabadi A. An epidemiological and a clinical study on scorpionism by the Iranian scorpion Hemiscorpius lepturus. Toxicon 2007;50(7):984-92.
18. Dehghani R, Khamehchian T. Scrotum injury by scorpion sting. Journal of Arthropod-Borne Diseases 2008;2(1):49-52.
19. Jalali A, Pipelzadeh MH, Sayedian R, Rowan E. A review of epidemiological, clinical and in vitro physiological studies of envenomation by the scorpion Hemiscorpius lepturus (Hemiscorpiidae) in Iran. Toxicon 2010;55(2):173-9.
20. Kassiri H, Kassiri A, Sharififard M, Shojaee S, Lotfi M, Kasiri E. Scorpion envenomation study in Behbahan County, Southwest Iran. Journal of Coastal Life Medicine 2014;2(5):416-20.
21. Shirmardi S, Shamsaei M, Gandomkar M, Saniei E, Ghannadi M, Zare A. Comparison of two purified toxic fractions from Mesobuthus eupeus scorpion venom. Journal of Venomous Animals and Toxins including Tropical Diseases 2010;16(4):639-46.
22. Avicenna H. Sting and bite of insidious insects. The Canon of Medicine 2nd ed Soroush Publications 1991:43-52. (In Persian)
23. Dehghani R. Vallaei N. The review of Iranian traditional medicine vision on scorpion and scorpion sting. Research in Medivine 2010; 33(4): 269-79.

[Downloaded from journal.jmu.ac.ir on 2026-11-13]

24. Dehghani R. Environmental toxicology. Kashan University of Medical Science and Takderakht Publisher, Kashan 2010. (In Persian)
25. Najmabadi M. Mohammad-Ibn-Zakaria Razi, Physician, Philosopher, and Iranian Chemist, Razi University Publications, Tehran, 1992. (In Persian)
26. Najmabadi M. History of medicine in Iran after Islam, Tehran University, Tehran, 1996. (In Persian)
27. Dehghani R, Doroudgar A, Khademi M, Sayyah M. A survey of scorpion sting in the city of Kashan. Research in Medicine 1998;3:132-5.
28. Farzanpay R. Recognition of Scorpions, University Publishing Center, Tehran; 1987. (In Persian)
29. Ravandi M. Iranian Societal History, Amirkabir Publications; Tehran,1961. (In Persian)
30. Saeedian A. Recognition of Iran Cites, Publications of Science and Life, Tehran, 2000. (In Persian)
31. Aram A. Sciences in Islam, Soroush Publications, Tehran, 1987. (In Persian)
32. Dehghani R. The impact of thermotherapy on healing of Hemiscorpius lepturus scorpion sting in mice, and its clinical and haematological features in rat; determining the fractions of the venom of native scorpion Mesobuthus eupeus using Tricine-SDS-PAGE. School of Public Health, Tehran University of Medical Sciences, Iran, 2003. (In Persian)
33. Piran S HM. The Catalog of Jiroft and Halilrood culture exhibition. Tehran: Iran Bastan Museum; 2005. (In Persian)
34. Piran S. Jiroft, oldest civilization in the East. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance; 2004. (In Persian)
35. Preti A. Suicide among animals: a review of evidence. Psychological reports 2007;101(3):831-48.
36. Preti A. Do animals commit suicide? Does it matter? Crisis2011; 32: 1-4.
37. Legros C, Martin-Eauclaire M, Cattaert D. The myth of scorpion suicide: are scorpions insensitive to their own venom? Journal of experimental biology 1998;201(18):2625-36.
38. Dehghani R, Bigdeli S. Surveying the habitats on Hemiscorpius lepturus scorpion in Khuzestan province (Scorpionida-Scorpionidae). Pajohesh va Sazandegi 2007; 20(2): 81-7.(In Persian)
39. Dehghani R, Djadid ND, Shahbazzadeh D, Bigdelli S. Introducing Compsobuthus matthiesseni (Birula, 1905) scorpion as one of the major stinging scorpions in Khuzestan, Iran. Toxicon 2009;54(3):272-5.
40. Dehghani R, Dinparastjadid N, Shahbazzadeh D, Bigdeli S. A study on Scorpion sting in Khuzestan. Fezy, Kashan University of Medical Sciences & Health Services 2008;12(3):68-74. (In Persian)
41. Dehghani R, Hashemi A, Charkhloo E, Hosseini S. Confrontation With Scorpions As an Environmental Permanent Risk in Iran: A Review. Archives of Hygiene Sciences 2016;5(2): 136-44.
42. Dehghani R, Rabbani D, Hoseindoost G, Mashayekhi M. Deadly scorpion habitats of Iran. Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences 2014;4(2):480-4.

[Downloaded from journal.jmu.ac.ir on 2026-11-13]